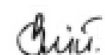


Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ОЛІЙНИКОВ ВАЛЕРІЙ АНДРІЙОВИЧ



УДК 811.161.2'366.5

**СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ КАТЕГОРІЇ ЗВЕРТАННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ АКАФІСТІВ)**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луцьк – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Костусяк Наталія Миколаївна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Навальна Марина Іванівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди»,
професор кафедри документознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Новікова Ольга Олександрівна,
Донецький юридичний інститут
МВС України, м. Кривий Ріг,
доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 11 вересня 2020 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 32.051.02 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, ауд. 43 бібліотеки СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк, 43021).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43021) і на офіційному сайті Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (<https://ra.eenu.edu.ua/>).

Автореферат розіслано 04 серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент



О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі проблема опису граматичних одиниць із докладним вивченням правил їхнього вияву залишається пріоритетною не тільки в українському, а й у світовому мовознавстві. Функційна лінгвістика ХХІ ст. представлена безліччю концепцій, об'єднаних загальним принципом, відповідно до якого мовні форми аналізують з акцентом на їхнє призначення й роль у комунікативному процесі. Основою лінгвістичного функціоналізму стали ідеї О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, В. В. Виноградова, О. М. Пешковського, Л. В. Щерби, Є. Бенвеніста, О. Єсперсена, В. Матезіуса, Е. Сепіра та ін. Базові поняття цього напрямку схарактеризували Р. Д. Ван Валін, Т. Гівон, А. Мустайокі, У. Фолі, У. Чейф, О. В. Бондарко, Г. О. Золотова, М. О. Шелякін та ін. Попри великий обсяг напрацювань на сьогодні в мовознавстві немає однозначного витлумачення всіх аспектів функційної лінгвістики. Прибічники кожної течії по-різному обґрунтовують ті чи ті питання, що вказує на актуальність і важливість студій зазначеного напрямку.

Цілісному, комплексному аналізу граматично впорядкованої системи української мови присвячені праці таких українських лінгвістів, як І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька, О. Г. Межов, М. В. Мірченко та ін. Концептуальну основу їхніх досліджень становить вивчення мовних явищ на тлі формальної, семантичної й комунікативної цілісності. Указаний підхід дає змогу не лише об'єктивно та повно описати категорійну систему української мови, а й простежити динаміку всіх її рівнів. Багатоаспектний вимір уможливорює ґрунтовний аналіз різноманітних за рангом та функційним виявом елементів синтаксичної структури мови. Але системне дослідження категорійної та грамемної структури української мови, її різноранговості не завершене, деякі проблеми описані поверхово й потребують удокладнення.

До низки важливих питань належить вивчення функційних стилів мови. Донедавна лінгвісти студіювали мову переважно художніх творів, і тільки останнім часом об'єктом аналізу стають інші стильові різновиди, зокрема конфесійний. У 90-х роках ХХ ст. українські науковці спрямували свої зусилля на розгляд лексико-семантичних і граматичних параметрів назв церковних чинів та посад (С. В. Бібла), релігійних свят (І. В. Бочарова) та ін., тобто на створення поняттєво-категорійного апарату, його термінологічної бази. І. В. Богачевська зосередила увагу на мові релігійних текстів у контексті національної самосвідомості. У наступне десятиліття докладніше схарактеризовано формування української церковно-обрядової термінології (Н. В. Піддубна, Н. В. Пуряєва); з'явилися праці, присвячені вивченню богословського / конфесійного стилю (Н. Д. Бабич, Т. А. Коць, Л. І. Шевченко), конфесійної лексики в когнітивному, прагматичному, функційно-стилістичному аспектах (Ю. І. Браїлко, А. А. Ковтун, М. С. Скаб). Знакові в цьому напрямі дослідження запропонували Т. Г. Горбаченко, П. В. Мацьків, М. В. Скаб. На взаємодії конфесійного й художнього, конфесійного й публіцистичного стилів, тобто вияві конфесійної лексики в нерелігійних функційно-стилістичних сферах, зацентрувала М. І. Навальна. Сучасним станом,

тенденціями розвитку мови богослужіння цікавляться й російські мовознавці (І. В. Бугайова, Т. Ю. Галкіна, Н. Б. Мечковська). Попри наявність значного обсягу праць, синтаксична специфіка релігійних текстів значно рідше була предметом наукового опису. Актуальність порушеного питання визначає й те, що особливості синтаксису здатні не менш переконливо, ніж лексичні явища, характеризувати своєрідність ідіостилю. Синтаксис релігійних творів хоч і цілковито традиційний, проте має доволі багато індивідуальних рис, які дають підстави констатувати про синтаксичну специфіку будови богословської фрази. Акафісти є одним із видів богослужбових піснеспівів і релігійних текстів загалом, проблему їхньої граматичної організації ще не порушували в українському мовознавстві. Продуктивність такого дослідження можлива тільки за застосування міждисциплінарного синтезу методів аналізу лінгвістики, філософії мови, богослов'я.

Одна з характерних рис конфесійного стилю – звертання, що мають низку специфічних морфологічних і синтаксичних ознак. Питання про зазначені одиниці мови відбито в працях основоположників російської філології Ф. І. Буслаєва, О. М. Пешковського, О. О. Шахматова; теоретичне дослідження звертання продовжили такі російські лінгвісти, як Н. Д. Арутюнова, О. Г. Ветрова, О. Г. Руднев та ін. Різні аспекти вивчення звертання й до сьогодні привертають увагу мовознавців як близького закордоння (Н. П. Вольвак, І. В. Зензеря, А. Ю. Маслова), так і дальшого (У. Аммон, Р. Лангакер, Я. Свободова та ін.). Вагомий теоретичний потенціал у студіюванні звертань нагромадило українське мовознавство. Думки О. О. Потебні, Д. М. Овсянико-Куликовського отримали свій розвиток у низці студій дослідників мови – І. Р. Вихованця, І. К. Кучеренка, М. В. Мірченка, М. О. Олікової, Є. К. Тимченка, К. Ф. Шульжука. Теоретичне обґрунтування природи кличного відмінка, що виконує роль морфологічного репрезентанта звертання, відбите в працях І. Р. Вихованця, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова. М. С. Скаб запропонував комплексний лінгвістичний аналіз елементів і конструкцій апеляції на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань схарактеризувала Н. О. Данилюк. Стилістичні функції звертань вивчали в річищі етикетної лексики (О. В. Гриценко), маніпулятивної тактики позитиву (І. Ю. Шкіцька). Статус і комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українських драматичних творах та політичному дискурсі простежила М. О. Голіченко (Кокора). Водночас вітчизняні науковці характеризують звертання на матеріалі не тільки української мови, а й німецької (Н. М. Величко, І. В. Корнійко), російської (Л. В. Корновенко, В. Е. Райлянова) та ін. Попри те що звертання неодноразово ставали об'єктом дослідження, поза увагою лінгвістів перебуває всебічний, поглиблений аналіз цих одиниць, за якого було б схарактеризовано співвідношення компонентів граматичної та семантичної структур, особливості комунікативних реалізацій тощо. У сучасній лінгвістичній літературі існують різні погляди на природу звертання, по-різному визначають його статус, не завжди повно віддзеркалюють специфіку взаємодії граматичного значення й граматичної форми.

Актуальність теми дисертації. До актуальних і важливих завдань сучасного мовознавства належить потреба всебічної характеристики категорії звертання, поглиблене вивчення якої на тлі загального функційного опису граматичної системи української мови сприятиме розв'язанню низки проблем функційно-категорійної лінгвістики. Зорієнтованість на пріоритетні нині комунікативно-прагматичний та антропоцентричний аспекти вможливилює точніше з'ясувати лексичне навантаження й морфологічний вияв зазначеної категорійної величини. Різномасштабне дослідження синтаксичної організації речень зі звертаннями, простеження їхніх модальних модифікацій, спроектованих комунікативними намірами адресанта, зумовлює аналіз категорії звертання на якісно новому рівні. Ґрунтовне студіювання звертань у богослужбових текстах важливе й для Православної Церкви, історії України, українського культурознавства, оскільки проведення богослужінь народною мовою залишається для Православної Церкви України важливим на сьогодні, богослужбові тексти також дають матеріал для бачення ретроспектив і перспектив побудови богослужінь українською мовою й мають неабияку вагомість для формування мовної політики країни.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах планової наукової теми кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 грудня 2013 р.).

Мета дисертаційної роботи – цілісно й системно проаналізувати структуру та функції категорії звертання сучасної української мови на матеріалі богослужбових піснеспівів (акафістів Православної Церкви України).

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) схарактеризувати основні теоретичні аспекти вивчення звертань у сучасному мовознавстві;
- 2) обґрунтувати місце категорії звертання серед інших категорійних одиниць української мови;
- 3) з'ясувати грамемну структуру аналізованої категорійної величини;
- 4) окреслити значеннєвий діапазон звертань;
- 5) визначити засоби морфологічного вираження категорії звертання;
- 6) зацентрувати на формально-синтаксичних та семантично-синтаксичних ознаках реченнєвих побудов зі звертаннями, проаналізувати темо-ремне членування висловлень із цими мовними одиницями;
- 7) простежити взаємозв'язок категорії звертання з категорією модальності.

Об'єктом дослідження є категорія звертання в сучасній українській літературній мові.

Предмет наукового аналізу – комплекси мовних одиниць як формальних репрезентантів категорії звертання, їхня структура, лексико-семантична, морфологічна й синтаксична специфіка, комунікативні та модальні параметри, що дає змогу адекватно визначити місце аналізованих мовних одиниць у граматичній системі української мови.

Методи дослідження зумовлені його метою й завданнями. Для всебічного вивчення категорії звертання, її дефінування та визначення графемної структури використано *описовий метод*; розгляд аналізованих компонентів на тлі морфологічного, формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного підрівнів мови забезпечив метод *комплексного аналізу*; метод *контекстуально-семантичного аналізу* дав змогу зацентувати на текстовому оточенні морфологічних репрезентантів категорії звертання та з більшою ймовірністю окреслити їхнє значення; методики *трансформаційного, транспозиційного та функційного аналізу* вможливили визначення продуктивності / непродуктивності та похідності / непохідності формальних засобів вираження вказаної категорійної одиниці; використання *методу кількісних підрахунків* допомогло в дослідженні частотних, градуальних та інших неологічних характеристик звертання.

Джерелами фактичного матеріалу слугували тексти акафістів Православної Церкви України. Картотека дослідницького матеріалу нараховує близько 6000 реченнєвих побудов зі звертаннями, дібраних методом наскрізного виписування.

Наукова новизна дисертаційної праці зумовлена тим, що в сьогоденній лінгвістиці вона є першим цілісним студіюванням категорії звертання сучасної української літературної мови, побудованим на концепції новітньої функційно-категорійної граматики з акцентуванням на комунікативно-прагматичних й антропоцентричних аспектах. У дослідженні визначено місце звертання в загальній класифікаційній структурі категорійних одиниць; з'ясовано графемний вияв категорії звертання; докладно розглянуто лексичні варіанти й морфологічні репрезентанти вказаної одиниці; укладено кваліфікацію вказаної категорії на тлі формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного підрівнів мови; простежено її взаємодію з деякими категорійними значеннями модальності.

Уперше ґрунтовно схарактеризовано висловлення зі звертаннями у творах конфесійного стилю (на матеріалі текстів акафістів). Лексико-семантичну класифікацію доповнено новою, структурованою дев'ятьма підгрупами групою, яку запропоновано позначити терміном *конфесійні звертання*. Простежено морфологічні, формально-синтаксичні, семантично-синтаксичні вияви цих одиниць, визначено їхню специфічність у висловленнях різних модальних відтінків. Запропоновано нову термінологію для означення чотирьох граматичних значень категорії звертання: 1) *адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення*, 2) *отримувача інформації*, 3) *ідентифікатива*, 4) *адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення*.

Доведено, що формально-синтаксичну організацію речень із маркерами графеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення відбивають схеми «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка», «звертання – опосередкований член речення + імператив другої особи однини / множини у функції присудка»; із формальними репрезентантами графеми отримувача інформації – «звертання у функції детермінанта + неімператив у функції присудка», «звертання у функції детермінанта + імператив аналітичної форми третьої особи

однини / множини у функції присудка»; із маркерами грамеми ідентифікатива – «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка», «опосередковане звертання + імператив першої особи множини чи третьої особи однини / множини у функції присудка».

Удокладнено класифікацію предикатів виділенням групи *«Предикати станової ідентичності»*, особливість яких полягає в їхній репрезентації іменниками у формі орудного відмінка.

Уперше розглянуто звертання у зв'язку з категорією модальності. Поповнено термінологічний інструментарій новими одиницями: *невласне-загальнопитальні* та *невласне-частковопитальні* конструкції.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в розширенні відомостей про функційну й комунікативно-прагматичну спеціалізацію звертань. Отримані результати доповнюють, збагачують новими ідеями наявні в сучасному мовознавстві концепції теоретичної функційно-категорійної граматики; формують наукові засади для комплексного аналізу морфологічних, формально- та семантико-синтаксичних категорій на тлі комунікативного аспекту, який передбачає визначення їхньої спеціалізації в реальних ситуаціях спілкування; сприяють ґрунтовному опису категорійного апарату української мови та типологічно подібних до неї мов; поглиблюють вивчення тенденцій уживання нових (або забутих) форм звертань у сучасній мовній та інтернет-комунікації, а також у комплексному підході до нових явищ в українському мовному богослужбовому етикеті з позицій соціолінгвістики, прагматики, теорії комунікації. Спостереження над функціонуванням висловлень із маркерами грамею категорії звертання розширюють уявлення про її структуру, семантичну сферу, а також уточнюють теорію мовленнєвих актів. Здобуті теоретичні узагальнення та принципи аналізу сприятимуть глибшому пізнанню системних зв'язків одиниць мови, дадуть змогу по-новому підійти до тлумачення давніх лінгвістичних проблем, що мають стосунок до категорійної системи мови загалом і функційних властивостей слів зокрема.

Практичне значення роботи пов'язане з можливістю використання отриманих результатів у складанні нових богослужбових текстів із прославлення українських святих; у викладанні курсів «Лексикологія української мови», «Морфологія української мови», «Синтаксис української мови», «Теоретичні основи функційної морфології», «Проблемні питання морфології», «Теоретичні основи функційного синтаксису», «Сучасні лінгвістичні парадигми»; для написання підручників і посібників; у науковій роботі студентів та аспірантів, особливо тих, хто досліджуватиме релігійну літературу. Поданими в дослідженні висновками можна послуговуватися для укладання практичних рекомендацій щодо вживання звертань у нових сферах комунікації та кодифікації їх у спеціальних довідниках. Зібраний ілюстративний матеріал допоможе тим, хто працюватиме над написанням нових посібників і навчальних завдань.

Особистий внесок здобувача. Дисертант виконав дослідження самостійно. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Найвагоміші теоретичні положення й дисертацію загалом обговорено на засіданні кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 9 від 19 лютого 2020 року). Наукові доповіді з теми дисертації оприлюднено на IV Всеукраїнській науковій конференції «Православ'я в Україні» (м. Київ, 18–19 листопада 2014 р.), V Міжнародній науково-практичній заочній конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (м. Острог, 12 жовтня 2015 р.), VII Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні», присвяченій 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992–2017) (м. Київ, 23 листопада 2017 р.), на VIII Міжнародній науковій конференції «Православ'я в Україні»: «Українська Церква в історії українського державотворення», присвяченій 100-літтю Української революції, державного органу в справах релігій та боротьбі за автокефалію (м. Київ, 20 листопада 2018 р.), а також на секційних засіданнях щорічної підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Фестиваль науки» (м. Луцьк, 2014–2018 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 9 одноосібних наукових статтях, серед яких 5 – у фахових виданнях України, 6 – у виданнях, зареєстрованих у наукометричних базах, а також 2 – у богословських друкованих засобах масової інформації України.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (343 позиції), списку використаних джерел (72 акафісти) та 11 додатків. Обсяг основного тексту – 191 с. Повний обсяг – 260 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, окреслено мету, основні завдання роботи, об'єкт, предмет та методи дослідження, схарактеризовано джерела фактичного матеріалу, визначено наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації, її структуру та зміст.

У **першому** розділі «*Теоретичні проблеми дослідження звертань у сучасному мовознавстві*» визначено концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи, описано типологію й ранжування граматичних категорій, встановлено місце звертання серед інших категорійних одиниць.

Досвід світових граматичних концепцій, надбання вітчизняної лінгвістики, оригінальні сучасні теорії, зорієнтовані на багатоярусну інтерпретацію мовних одиниць і категорій, визначають особливості новітньої української функційно-категорійної граматики. Застосування «диференційного» підходу до її студіювання дало змогу українським мовознавцям розмежувати функційно-категорійну морфологію, функційно-категорійний синтаксис і функційно-категорійний словотвір із притаманним їм категорійним апаратом.

З-поміж них центральне місце посідають синтаксичні категорії, вирізнення яких ґрунтується на сукупності диференційних синтаксичних параметрів: однотипних семантико-синтаксичних відношеннях, аналогічних формально-синтаксичних зв'язках та комунікативних функціях. Синтаксичним категоріям підпорядковані морфологічні категорії, відмежування яких зумовлене наявністю специфічного узагальненого морфологічного змісту й опозитивно представленою графемною структурою. Проміжне місце словотвірних категорій визначене дериваційним зв'язком із двома типами синтаксичних одиниць (словосполученням і реченням) та оформленням мінімальними морфологічними одиницями (морфемами). Окрім синтаксичних, морфологічних та словотвірних категорій, важливим стало виокремлення міжрівневих категорійних одиниць, що відбивають взаємопроникнення двох або більше мовних ярусів.

У категорійній системі української мови своєрідне місце належить звертанню. Цей термін доречно використовувати у двох значеннях: 1) з указівкою на того, до кого звертається адресант мовлення; 2) на позначення категорії, якій притаманна сукупність змістових і формальних параметрів та графемне членування.

Аналізовану категорію репрезентують чотири графеми:

1) адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1). Її вияв пов'язаний зі структурами, модельованими наказовими формами предиката. Аналізуючи валентно підпорядковані йому субстантиви в кличному відмінку, науковці зазвичай називають указаний різновид семантично складним кличним (кличним адресата – потенційного суб'єкта дії). Проте джерельна база засвідчує, що імперативний предикат представлений не тільки дієсловами дії, а й процесу (*не гнівайся, не сердься*) та стану (*кохай, люби*), тому потенційного суб'єкта доречніше назвати реалізатором експліцитного волевиявлення. Напр.: *Ісусе, з розбійником благорозумним у рай введи мене* (А. 1.4¹); *Ісусе, пробуди совість, яка спить у мені...* (А. 2.3); *...радуйся, **Винограде Божественний, що виростив Гроно Благодатне, яке душі наші напуває*** (А. 3.9);

2) отримувача інформації (Гм. 2). Маркер зазначеної графеми – кличний відмінок, який називають семантично складним акцентованого адресата й відповідно нейтралізованого суб'єкта. Оскільки головне завдання структур із мовними одиницями, що експлікують аналізовану графему, полягає суто в акцентуванні уваги співрозмовника на виголошеній інформації, і цей співрозмовник не буде ні суб'єктом, ні об'єктом, то немає потреби наголошувати на нейтралізації суб'єктної функції. Її «знебарвлення» не відіграє важливої ролі, першорядним є називання особи (осіб), якій (яким) повідомляють про щось. Усе це дає підстави аналізоване граматичне значення назвати графемою отримувача інформації. Напр.: *Засяяло в храмі Премудрості Господньої чудесне світло від пречистих мощей твоїх, **предивний чудотворцю*** (А. 1.19); *Красномовство людської похвали перевершує твоє святе подвижницьке життє, **преподобний отче Антонію***

¹ Тут і далі в дужках подано скорочений опис джерела ілюстративного матеріалу, зокрема А – Акафістник, перша цифра – номер тому, друга номер акафіста.

(А. 2.18); ...*сини людські, ось Мати Моя Покровом і Пристановищем вам буде* (А. 2.7);

3) ідентифікатива (Гм. 3). Її експлікує кличний відмінок, що семантично дублює займенникові іменники другої особи й виконує семантико-синтаксичну функцію ототожнення. Зазвичай такий кличний називають ідентифікуючим (ідентифікувальним) полісемантичним, напр.: ***Богоявлені зірки, яких на небосхилі Київської Русі явило Сонце правди, ви багатьох просвіщаєте промінням високої вашої святості...*** (А. 1.20); *Дивним чудом незрозумілим явився ти, **Петре**, для тих, що думають по-земному* (А. 2.12);

4) грамема адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4), морфологічним репрезентантом якої є кличний однокомпонентного речення як конденсат адресатно-предикатно-суб'єктної структури. Напр.: ***О Діво Пречиста!*** (А. 3.8); ***О священна главо, кріпкий наш молитвенику і заступнику, святителю Феодосію!*** (А. 3.15).

У другому розділі «Семантичні й морфологічні ознаки звертань» запропоновано семантичну диференціацію вказаних одиниць, схарактеризовано спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби вираження категорії звертання в розглянутих текстах.

Українськомовна традиційна лексико-семантична схема класифікації звертань, побудована на матеріалі нерелігійних творів, цікава, розгалужена з огляду на охоплення різноманітних значень слів, проте, як засвідчили богослужбові тексти (акафісти) Православної Церкви України, її не можна без змін застосувати для семантичної диференціації конфесійних звертань. Указівка на апелювання до різних осіб, предметів, абстрактних понять тощо вступає в суперечність із духовним світоглядом християн, тому низка груп, поданих у запропонованій науковцями класифікації, не представлена в опрацьованому корпусі дослідницького матеріалу. Докладне студіювання конфесійних звертань з акцентом на їхні змістові характеристики вможливило вирізнення дев'ятох лексико-семантичних груп звертань: 1) до Всемогутнього Бога (*Отче Небесний; Ангелів Творче і Господи сил*); 2) до Господа Ісуса Христа (*Ісусе; Сину Бога Живого*); 3) до Святого й Животворчого Духа (*Душе Животворчий; Душе неосяжний*); 4) до Пресвятої Тройці (*Пресвята Тройце; Трисонячний Всетворче*); 5) до Животворчого Хреста Господнього (*Хресте триблаженний; животворчий Хресте Господній*); 6) до Пресвятої Богородиці (*Богомати; Покровителько наша*); 7) до святих Безплотних Сил (*Архангеле Божий; Ангеле охоронителю святий*); 8) до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців) (*великий Іоане, Пророче, Предтече і Хрестителю Господній; святі мученики і сповідники Христові Гурію, Самоне і Авіве*); 9) до мирян (*благословенні Отця Мого; христоімениті люди*). Мовні одиниці, що репрезентують кожен з вказаних груп, виконують роль маркерів усіх чотирьох градем категорії звертання: адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (Гм. 1), отримувача інформації (Гм. 2), ідентифікатива (Гм. 3), адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення (Гм. 4).

Морфологічні засоби експлікації категорії звертання в текстах акафістів Православної Церкви України формують дві групи – основну, марковану спеціалізованими одиницями, і вторинну, експліковану транспонованими й рідковживаними компонентами. З огляду на структурні параметри конфесійні звертання відповідно до традиції можуть бути непоширеними (*Господи, не постав їм цього за гріх* (А. 2.16) та поширеними (*Молить же за нас, святі мучениці, Господа нашого Ісуса Христа...* (А. 2.20); *Обраний Господом від сітей рибальських на проповідь Євангелія і від ловлі риб – на ловлю людей до світла істинного боговідання, великий апостоле, ученику, друже й наперснику Христів, моли єдиного істинного Чоловіколюбця...* (А. 1.12); *Радуйся, світлоносна свічко, що постійно горить і тих, хто в темряві перебуває, освічує* (А. 2.11); *О Пресвята Царице, Діво Богородице, Богом обрана Отроковице!* (А. 3.9). Докладний аналіз джерельної бази дав змогу висновкувати про перевагу поширених звертань, модельованих двома й більше одиницями, що відбиває ще одну характерну рису богослужбової літератури. Морфологічними репрезентантами непоширених звертань є іменники в кличному відмінку (*Ісусе, Миколаю, Владичице, Заступниці, Цілителько*) як спеціалізовані засоби та відприкметникові субстантиви (*Непорочна, Всеблага, Чиста, Обрадована, оголошені*) як вторинні маркери. Поширені звертання структурують опорні іменники з підпорядкованими їм прикметниками (власне-прикметниками, займенниковими прикметниками), атрибутивно вжитими власне-іменниками, займенниковими іменниками, займенниковими прислівниками.

У **третьому** розділі «Синтаксична організація речень зі звертаннями» виокремлені й описані формально-синтаксичні схеми, за якими побудовано речення з маркерами графем категорії звертання; зацентовано, що семантико-синтаксичні функції звертань корелюють із семантико-синтаксичним потенціалом їхнього головного морфологічного репрезентанта – кличного відмінка; виявлено типові показники, а також своєрідність актуального членування висловлень із конфесійними звертаннями.

Категорія звертання, виявляючи своєрідне морфологічне оформлення, водночас передбачає студіювання на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної (за темо-ремного членування) організації реченнєвих побудов. Попри тісну взаємодію та ознаки взаємопроникнення, кожен із синтаксичних рівнів виявляє свою особливість, що характерне й для структур з аналізованими мовними одиницями. Різні комбінації формальних схем утворені на основі синтаксичних зв'язків між членами речення. Семантико-синтаксичну структуру речення моделюють семантичні відношення між синтаксемами, функціонування яких зумовлене валентністю предиката. Комунікативна організація висловлення, зорієнтована на настанови мовця, вирізняється спрямованістю на процес спілкування. У такому разі компоненти (тему й рему) визначають з огляду на ступінь інформативної значущості.

Для речень із маркерами графеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення характерна модель «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка» (*Господи Боже наш, помилуй*

нас... (А. 1.2); *Милостивим будь до мене, Владико і Суддя мій* (А. 1.4)). За такої умови морфологічний репрезентант звертання – кличний відмінок своєрідно доповнює основні засоби вираження підметової позиції, семантико-синтаксичної – суб'єкта та комунікативної – теми. Значно рідші речення з показниками зазначеної грамеми представляє модель «звертання – опосередкований член речення + імператив другої особи однини / множини у функції присудка» (*Ти, Владичице, як Блага Провідниця, веди нас до Тихого Пристановища...* (А. 3.3); *Радуйтеся і ви, дванадцять братів прекрасних...* (А. 2.17)). Попри те що звертання, ужите в таких реченнях, виконує роль ототожнення, ідентифікації, його не можемо вважати засобом вираження грамеми ідентифікатива, оскільки воно, хоч і через посередництво власне-підмета в називному відмінку, взаємозв'язане з дієслівним імперативом, передусім його центральною формою – другою особою.

Графему отримувача інформації репрезентують субстантиви в кличному відмінку, що функціонують у реченнях, зазвичай модельованих неімперативним предикатом (*Світлом небесним засяяло лице твоє, отче преподобний* (А. 2.19)); рідше він аналітично оформлений наказовими формами дієслів третьої особи однини / множини (...*нехай помилує нас із великої і невимовної Своєї милості, о Всеблага!* (А. 3.1); *Отче, нехай усі єдине будуть* (А. 2.3)). У конструкціях аналізованого різновиду звертання виконує роль детермінанта, із комунікативного боку частіше є темою, хоч може бути й ремою.

Побудовам із конфесійними звертаннями, що морфологічно оформлюють графему ідентифікатива, притаманні також дві структурні схеми: «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка» (*Господи, Ти все знаєш* (А. 1.1)) та «опосередковане звертання, функційно співвідносне з керованим членом речення + імператив першої особи множини чи третьої особи однини / множини в ролі присудка» (...*благаймо Тебе, Діво Богородице...* (А. 1.7); *Душе моя, <...> нехай устрашить тебе образ содомський* (А. 3.13)). В обох випадках іменник у кличному відмінку є другорядним членом речення; із семантико-синтаксичного боку реалізує функцію ототожнення, демонструючи внутрішню схожість із субстанційними синтаксемами; не виявляє чіткої комунікативної спеціалізації, тобто за прямого порядку слів у реченні здатний бути темою чи ремою.

Маркери грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – односкладні речення (*Христе!* (А. 3.24); *О священна главо, ангеле земний і людино небесна, преподобний і богоносний отче наш Феодосію, прекрасний слуга Пресвятої Богородиці, що в ім'я її святе предивну обитель на горах Печерських влаштував і в ній безліччю чудес засяяв!* (А. 2.19)), головний компонент яких у формально-синтаксичному аспекті не можна кваліфікувати ні як підмет, ні як присудок. Із семантико-синтаксичного боку він є конденсатом суб'єктно-предикатної структури, а з комунікативного – ремою.

У четвертому розділі «Взаємозв'язок категорії звертання з категорією модальності» проаналізовано модальну спеціалізацію досліджуваних висловлень.

Для модальності як багатфункційної й різноманітної за формовиявленням категорійної величини, зреалізованої сукупністю підпорядкованих їй графем,

характерна багатовекторність, своєрідна внутрішня організація, наявність специфічних засобів вираження, що виявляють стосунок до різних мовних ярусів. Наявність цих кваліфікаційних ознак лягла в основу визначення її міжрівневого статусу.

У текстах акафістів з огляду на їхню специфічність представлені не всі граматичні значення модальності. Корпус дослідницького матеріалу структурують висловлення спонукальної, розповідної, стверджувальної / заперечної й питальної модальності, що містять конфесійні звертання. Відповідно до частоти вживання вони становлять саме такий ієрархічний ряд.

Конструкції спонукальної модальності найхарактерніші для аналізованої богослужбової літератури. З огляду на різний ступінь вияву спонукальної семантики вони формують дві групи: 1) власне-спонукальні, що становлять центральну ланку в дослідницькому корпусі; ужиті в них звертання маркують графему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (*Радуйся, євангельського самозречення образе досконалий* (А. 1.11) (Гм. 1)); 2) невласне-спонукальні з увиразненою семантикою бажання; такі побудови, перебуваючи на периферії мовного вжитку, містять звертання на позначення всіх чотирьох графем аналізованої категорії (*Вірні, відсторонимось від розбрату і сварок у цьому житті, втечемо від незгоди і розколів у православній вірі...* (А. 2.21) (Гм. 1); *Ісусе, нехай примножаться в Ім'я його добрі діла* (А. 3.24) (Гм. 2); *...благаймо Тебе, Діво Богородице...* (А. 1.7) (Гм. 3); *О Пресвята Діво!* (А. 3.10) (Гм. 4)).

Висловлення розповідної модальності, на відміну від їхнього вживання в текстах інших стильових різновидів, де вони становлять найпоширеніший комунікативний тип, у текстах акафістів функціонують значено рідше, ніж спонукальні синтаксичні одиниці. Засвідчені в них звертання є маркерами двох граматичних значень – отримувача інформації та ідентифікатива. Названим типам конструкцій найбільшою мірою притаманне значення реальної розповідності (*Несподівано він побачив образ Твій святий, Владичице* (А. 3.9) (Гм. 2); *Сповістила Ти волю Твою, Богомати* (А. 3.1) (Гм. 3)), іноді вони реалізують потенційно-реальний модальний зміст (*...бо голос благоприємний Матері Син Твій послушає, Діво, завжди* (А. 3.7) (Гм. 2); *Ти будеш Матір'ю, Владичице* (А. 3.7) (Гм. 3)).

У досліджуваних текстах функціонують структуровані звертаннями висловлення зі стверджувальним і заперечним модальними значеннями. Конструкції другого різновиду бувають загальнозаперечними (зі звертаннями – засобами вираження графем отримувача інформації та ідентифікатива: *Спів молитовний не змовкає біля мощей твоїх, святителю Феодосію* (А. 3.15) (Гм. 2); *Не залишу тебе, господарю мій любий...* (А. 2.16) (Гм. 3)) та частковозаперечними (містять звертання – маркери граматичних значень отримувача інформації, ідентифікатива та адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення: *Цими ж, Пречиста, даруваннями, а не хворобами і скорботами, життя наше до спасіння приводиться* (А. 1.9) (Гм. 2); *...великим терпінням твоїм знесли ти мучителів зухвалість, мужній переможцю* (А. 1.16) (Гм. 3); *О Жениху Безсмертний,*

що опівночі гріха і невіри грядеш з Небес із ангелами судити весь світ! (А. 3.24) (Гм. 4)).

Абсолютна периферійність пов'язана з висловленнями питальної модальності. Функційний потенціал таких синтаксичних одиниць відрізняється від питальних конструкцій інших мовних стилів, що зумовило їхній поділ на невласне-загальнопитальні (*Як не дивуватися мудрості твоїй, **Ольго** преблаженна?* (А. 1.15) (Гм. 2); ***Симоне Іонин**, чи любиш ти Мене?* (А. 2.12) (Гм. 3)) та невласне-частковопитальні (***Господи**, що сотворю?* (А. 2.12) (Гм. 2); ***Пресвята Тройце, єдиносущна державо, всіх благ причино**, яку подяку принесемо Тобі за все, що Ти сотворила для нас, грішних і недостойних?* (А. 1.2) (Гм. 3)) конструкції, серед яких переважають другі. Ужиті в побудовах обох різновидів звертаннях експлікують два граматичних значення – отримувача інформації й ідентифікатива.

Результати дослідження узагальнено у **висновках**.

Проблема всебічного вивчення граматичного ладу мови перебуває в центрі пильної уваги багатьох сучасних лінгвістів. Новітні дослідження, методологічно ґрунтовані на загальноприйнятих засадничих принципах антропоцентризму, експансіонізму, експланаторності, функціоналізму тощо та скеровані на вивчення комунікативно-прагматичного потенціалу мовних одиниць, мають на меті виявити й проаналізувати мову в процесі її функціонування й динаміки. Вагомі теоретичні узагальнення, новітні описи усталених і нещодавно виокремлених мовних понять пропонують науковці різних лінгвістичних шкіл, зокрема й прибічники функційно-категорійної граматики, переконливі дослідження яких стимулюють розвиток мовознавства загалом. Упродовж останніх десятиліть виявляють пріоритетність студії, присвячені класифікації й двобічній інтерпретації категорій, обґрунтуванню їхнього місця в мовній системі, ієрархії формальних засобів вираження та ін. Дотримання цих та низки споріднених принципів дослідження, зорієнтованість на глибинні зв'язки всіх складників граматичної структури дає змогу по-новому схарактеризувати категорію звертання. У виразненню її специфіки сприяє раніше не опрацьована в такому аспекті джерельна база – акафісти Православної Церкви України.

Звертання належить особливе місце в українській граматичній системі. Аналізовану категорійну величину не можна беззастережно розглядати на одному мовному рівні, тому визначення її статусу як суто морфологічної чи синтаксичної категорії необґрунтоване. Крім того, дослідження звертань не тільки з акцентом на їхнє лексичне значення, а й на узагальнений абстрактний зміст дає змогу з'ясувати й докладно схарактеризувати чотириграмемну структуру аналізованої категорійної величини: 1) адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення; 2) отримувача інформації; 3) ідентифікатива; 4) адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення.

Маркування кожного граматичного значення пов'язане з мовними засобами, що в корпусі дослідницького матеріалу виявляють різну частоту вживання. Домінують синтаксичні одиниці з формальними репрезентантами грамами адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення (68,27 %). Інші морфологічні

засоби становлять таку ієрархію: на позначення графеми ідентифікатива – 21,57 %, отримувача інформації – 6,56 %, адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – 3,6 %. Перевага структур першого різновиду свідчить не тільки про зосереджену увагу адресантів на початковому етапі спілкування, а передусім про важливість прохання, сподівання на те, що його почує й допоможе здійснити той, до кого звертаються. Прагнення індивідуалізувати розмову, підвищити значущість співрозмовника відбивають висловлення зі звертаннями, які виконують функцію ідентифікації. Зазначений потенціал аналізованих мовних одиниць віддзеркалює особливості акафістів.

Семантичний простір звертань досить різноманітний. Запропоновані в науковій парадигмі лексико-семантичні класифікації не дають змоги створити повну типологію досліджуваних одиниць. В опрацьованих текстах тільки 0,49 % звертань виявили можливість упорядкування за усталеною схемою. Поза системою традиційно виділюваних груп перебуває 99,51 % аналізованих одиниць, що зумовлено передусім їхнім змістовим потенціалом та духовним переконанням християн. Своєрідність вияву в релігійних текстах, специфічне функційне призначення та особливе значеннєве наповнення послугувало основою для позначення їх терміном «конфесійні звертання». У досліджуваній богослужбовій літературі засвідчені такі семантичні різновиди цих мовних одиниць: 1) до Всемогутнього Бога; 2) до Господа Ісуса Христа; 3) до Святого й Животворчого Духа; 4) до Пресвятої Тройці; 5) до Животворчого Хреста Господнього; 6) до Пресвятої Богородиці; 7) до святих Безплотних Сил; 8) до всіх святих (пророків, апостолів, святителів, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців); 9) до мирян. У текстах акафістів найчисельніші речення зі звертаннями до Богородиці. Кожна з поданих груп слугує маркером чотирьох графем розгляданої категорії.

Як відомо, за структурно-функційними особливостями звертання поділяють на непоширені, виражені окремою лексемою, і на поширені, змодельовані певними конструкціями. Корпус дослідницького матеріалу засвідчив значну перевагу висловлень із поширеними звертаннями (82,68 %), структурованими підрядно підпорядкованими компонентами, сурядними рядами іменникових слів-синонімів, описовими конструкціями, складнопідрядними реченнями.

Морфологічні засоби експлікації категорії звертання формують дві групи – основну (спеціалізовану) та вторинну, марковану транспонованими одиницями. Центральна сфера непоширених звертань пов'язана з власне-іменниками в кличному відмінку, зокрема й загальними назвами, що перейшли до сфери власних (74,95 %). Периферійну групу структурують відприкметникові субстантиви, дериваційна база яких не тільки власне-прикметники, а й віддієслівні прикметникові форми. Значне формальне розгалуження виявляють засвідчені в текстовій палітрі акафістів поширені звертання, зазвичай утворені опорними іменниками й підпорядкованими їм прикметниками. Значно рідше в ролі залежних одиниць засвідчені займенникові слова, які відповідно до новітньої класифікації частин мови диференційовані на займенникові іменники, займенникові прикметники та займенникові прислівники. Досить обмежено функціонують звертання –

односкладні вокативні речення, що маркують графему адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення й мають найменшу морфологічну варіативність. Натомість найвища морфологічна різнобарвність притаманна граматичному значенню ідентифікатива.

Функційний потенціал конфесійних звертань найяскравіше представлений на синтаксичному рівні, що передбачає вияв їхніх формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик. Формально-синтаксичну організацію речень із маркерами графему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення відбивають дві схеми. У першій – «звертання у функції підмета + імператив у функції присудка» – виражений кличним відмінком субстантив слугує специфічним морфологічним доповнення підметової сфери та поєднується з дієслівним присудком-імперативом предикативним зв'язком, зокрема формою власне-координації. Між вокативом у функції підмета та іменним складеним присудком-імперативом засвідчений предикативний зв'язок транспозиційної координації. Своєрідність небагатьох речень формально-синтаксичної моделі «звертання – опосередкований член речення + імператив у функції присудка» полягає в тому, що з імперативним присудком поєднано два компоненти: звертання у формі кличного відмінка як опосередкований член речення та власне-підмет у називному відмінку, експлікований займенниковим іменником. У таких структурах присудок може мати форму другої особи однини й множини. Речення з маркерами графему адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення найуживаніші в акафістах (68,27 %).

Для побудов із конфесійними звертаннями, що морфологічно оформлюють графему отримувача інформації й виконують роль детермінанта, характерна наявність неімператива, рідше наказових форм третьої особи у функції присудка. Субстантив, виражений кличним відмінком, у формально-синтаксичній позиції детермінанта поєднаний із предикативним ядром слабким підрядним зв'язком. Схарактеризовані конструкції в дослідницькій базі становлять 6,56 %.

Синтаксичні одиниці зі звертаннями, які репрезентують графему ідентифікатива, також реалізують дві схеми: 1) «опосередковане звертання + неімператив у функції присудка» (92,37 %). Іноді займенниковий підмет може мати нульовий вияв, проте його доволі легко реконструювати; 2) «опосередковане звертання, функційно співвідносне з керованим членом речення + імператив першої особи множини чи третьої особи в ролі присудка» (7,63 %). Наказові форми можуть бути синтетичними, вираженими першою особою множини, та аналітичними, до структури яких входять морфеми-частки *хай*, *нехай* і дієслова третьої особи однини або множини. В аналізованих текстах натрапляємо на аналітичні дієслова, ужиті в однині. В обох випадках субстантив у кличному відмінку перебуває з опорним словом у підрядному опосередкованому зв'язку, безпосередньо залежить від семантично спорідненого з ним компонента й через його посередництво пов'язаний з іншими членами речення. Обсяг висловлень із показниками графему ідентифікатива становлять 21,57 % від загальної кількості всіх проаналізованих структур.

Звертання, що функціонують на позначення грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення, за структурою є односкладними реченнями.

Семантико-синтаксичні функції звертань корелюють із семантико-синтаксичним потенціалом їхнього головного морфологічного репрезентанта – кличного відмінка, тобто становлять чотири семантичні різновиди: семантично складний адресата – потенційного суб'єкта дії, семантично складний акцентованого адресата й нейтралізованого суб'єкта, кличний ототожнювальний полісемантичний, кличний однокомпонентного речення суб'єктно-предикатної структури. У досліджуваній джерельній базі засвідчені п'ять різновидів предикатів, які формують речення з конфесійними звертаннями: 1) предикати дії; 2) предикати процесу; 3) предикати стану; 4) предикати якості; 5) предикати станової ідентичності, особливість яких полягає в їхній репрезентації іменниками у формі орудного відмінка.

Спрямована у сферу мовлення комунікативно-синтаксична організація висловлень зі звертаннями пов'язана з наявністю двох структурних частини: теми й реми. Позиція теми типова для звертань за умови стилістично немаркованого порядку слів і нейтральної інтонації. Водночас контекстуальні зміни здатні актуалізувати інформацію, виражену вказаними мовними одиницями, що зумовлює їхнє переміщення до сфери реми. У розмежуванні основних компонентів актуального членування важливу роль відіграють різні засоби: фонетичні (логічний наголос, інтонаційні засоби), синтаксичні (порядок слів, аналітичні синтаксичні морфеми, специфічні синтаксичні конструкції), лексико-граматичні (повтори). Здатність функціонувати в ролі теми й реми виявляють звертання, які експлікують грамеми адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації й ідентифікатива. Маркери граматичного значення адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення вжиті тільки в позиції реми. Засвідчені в акафістах висловлення досліджуваного різновиду виявляють своєрідність актуального членування, що полягає в здатності конфесійних звертань уходити до складу комплексної теми чи реми.

Комунікативно-прагматичну особливість висловлень із конфесійними звертаннями значною мірою вияскравлює їхній розгляд у зв'язку з категорією модальності. Відповідно до частоти вживання в акафістах Православної Церкви України аналізовані структури становлять таку ієрархічну структуру: висловлення спонукальної, розповідної, стверджувальної / заперечної та питальної модальності. З-поміж них спонукальні синтаксичні одиниці кількісно переважають (понад 70 %). З огляду на частоту вживання значно поступаються спонукальним синтаксичним одиницям два різновиди висловлень розповідної модальності – реальної та потенційно-реальної розповідності. Найпериферійнішу групу формують структури питальної модальності.

Звертання як засоби вираження граматичного значення адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення представлені у власне-спонукальних і невластне-спонукальних побудовах. Сфера вживання маркерів грамеми отримувача інформації – висловлення невластне-спонукальної модальності, у яких, крім спонукальності, з'являється додатковий відтінок бажальності, а також

конструкції розповідного (переважно реальної, рідше потенційно-реальної розповідності), питального (приблизно однакова кількість невластиво-загальнопитальних та невластиво-частковопитальних побудов), стверджувального та заперечного модальних планів. Звертання, спеціалізовані на реалізації грами ідентифікатива, засвідчені у невластиво-спонукальних, розповідних (зазвичай реальної, зрідка потенційно-реальної розповідності), питальних (кількісна перевага належить невластиво-частковопитальним, за чисельністю їм значно поступаються невластиво-загальнопитальні), стверджувальних і заперечних (загальнозаперечних та частковозаперечних) висловленнях. Мовні одиниці з категорійним значенням адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення структурують невластиво-спонукальні, стверджувальні й частковозаперечні побудови.

Отже, звертання – міжрівнева, підпорядкована ускладненій семантико-синтаксичній надкатегорії субстанційності неелементарного простого речення категорія, змістовий потенціал якої пов'язаний з указівкою на істот чи персоніфіковані предмети, представлена на формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному ярусах, виражена системою специфічних формальних засобів і структурована чотирма грамами – адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, отримувача інформації, ідентифікатива, адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Олійников В. А. Семантична диференціація звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог : Видавництво НУ «Острозька академія», 2015. С. 55–58.
2. Олійников В. А. Спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби експлікації категорії звертання (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Молодий вчений*, 2016. № 2 (29) лютий. С. 400–403.
3. Олійников В. А. Формально-синтаксичні ознаки реченнєвих побудов зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Типологія та функції мовних одиниць*, 2016. № 1 (5). С. 121–131.
4. Олійников В. А. Концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Православ'я в Україні*, 2017. Ч. 2. С. 425–437.
5. Олійников В. А. Типологія й ранжування синтаксичних категорій української мови (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Православ'я в Україні*, 2018. С. 554–564.
6. Олійников В. А. Семантично-синтаксична організація речень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Закарпатські філологічні студії*, 2019. № 6. С. 15–20.

7. Олійников В. А. Темо-ремне членування висловлень зі звертаннями (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Закарпатські філологічні студії*, 2019. № 7. С. 30–34.

8. Олійников В. А. Роль звертань у моделюванні структур розповідної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Лінгвістика*, 2019. № 35. С. 13–17.

9. Олійников В. А. Функціонування звертань у висловленнях стверджувальної / заперечної модальності (на матеріалі богослужбових текстів (акафістів) Української Православної Церкви). *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*, 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 14–20.

АНОТАЦІЯ

Олійников В. А. Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2020.

Дисертація – перше в новітній лінгвоукраїністиці концептуально цілісне, системне дослідження міжрівневої категорії звертання, яку проаналізовано з огляду на єдність і пріоритетність семантичної вмотивованості та зовнішньорегулярного вияву, представленого первинними й вторинними засобами експлікації, а також у когнітивно-комунікативному й прагматичному аспектах.

Уперше ґрунтовно схарактеризовано висловлення зі звертаннями у творах конфесійного стилю (на матеріалі текстів акафістів Православної Церкви України). Лексико-семантичну класифікацію доповнено групою, яку позначено терміном «конфесійні звертання». У ній розмежовано дев'ять підгруп. Запропоновано нову термінологію для означення чотирьох граматичних значень категорії звертання: 1) адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення, 2) отримувача інформації, 3) ідентифікатива, 4) адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення. Проаналізовано морфологічні репрезентанти вказаної одиниці мови. Удокладнено кваліфікацію категорії на тлі формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного підрівнів мови. Уперше розглянуто звертання у зв'язку з категорією модальності. Поповнено термінологічний інструментарій поняттями «невласне-загальнопитальні», «невласне-частковопитальні» конструкції.

Ключові слова: категорія звертання, грамема, конфесійні звертання, кличний відмінок, присудок, предикат, вокатив, тема, рема, модальність.

SUMMARY

Oliinykov V. A. The structure and functions of the appeal category in modern Ukrainian literary language (based on the material of the Akathist texts). – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2020.

The thesis is the first conceptually holistic, systematic study of the interlevel category of appeal in the newest Ukrainian linguistic, which is analyzed in view of the unity and priority of semantic motivation and extrinsic expression, represented by primary and secondary means of explication as well as cognitive-communicative and pragmatic aspects, which made its study more comprehensive. The involvement of factual material – the Akathists of the Orthodox Church of Ukraine as one of the types of liturgical songs, the problem of grammatical organization of which has not yet been raised in Ukrainian linguistics, allowed to study the functional potential of appeals in a particular speech situation and to identify their qualifying parameters.

In the thesis it is noted that the appeal belongs to a special place in the grammatical system of the Ukrainian language, as it finds expression at the semantic, morphological and syntactic levels of language. The description of the appeal with emphasis on its generalized abstract content made it possible to clarify and characterize the structure of the analyzed categorical value, in particular to distinguish the following grammatical meanings: 1) the addressee of the speech – the implementer of explicit will, 2) the recipient of the information, 3) the identifier, 4) the addressee of the speech – the implementer of implicit will. The thesis identifies the means of marking each grammeme, focusing on the purpose and frequency of their use.

The variety of semantic potential of the analyzed linguistic units is emphasized, which, given the peculiarity of the expression in religious texts and a specific functional purpose, are called confessional appeals. It is substantiated that the lexical-semantic classifications offered in the scientific paradigm do not allow the creation of a complete typology of the units under study, since only 0.49 % of the appeals in the processed texts revealed the possibility of ordering according to the existing scheme. The particular significant load of 99.51 % of the analyzed units served as a basis for grouping them into nine lexical semantic groups.

The applied structural and functional procedure of analysis made it possible to distinguish between non-common, expressed by a separate token, and common, modeled by several words, appeals. The body of research material showed a significant preference for utterances with common appeals (82.68 %), structured according to subordinate components, court rows of noun words-synonyms, descriptive constructions, and complex sentences with subordinate clause. Consideration of morphological means of explication of the appeal category made it possible to combine it into two groups – the main (specialized) and the secondary, marked by the transposed units. The central sphere of non-common appeals is related to nouns in the vocative case

(74.95 %). The peripheral group is composed of adjectival substances. It is revealed that a significant formal branching is also characteristic to the common appeals, usually formed by the basic nouns and their adjectives. The pronoun words are much less frequently used as dependent units. Quite limited are the appeals – one-word vocative sentences marking the recipient's grammeme – the implicit-willed-reality implementer and having the least morphological variability. Instead, the highest morphological multicolourism is inherent in the grammatical meaning of the identifier.

It is established that the functional potential of confessional appeals is most clearly represented at the syntactic level, which implies the manifestation of their formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative characteristics. Formal-syntactic organization of sentences with markers of grammeme of the addressee of the speech – the implementer of explicit will express the schemes of «appeal in the function of the subject + imperative in the function of the formal predicate», much less often – «appeal – indirect member of the sentence + the imperative in the function of the formal predicate». The sentences, structured according to these models, are the most commonly used in the texts of Akathists (68.27 %). For constructs with confessional appeals, which morphologically form the grammeme of the recipient of information and act as a determinant, the presence of a non-imperative, rarely a commanding analytical form of a third person in the function of the formal predicate, is typical. Characterized structures in the research base are 6.56 %. Syntactic units with appeals representing the grammeme of the identifier implement two schemes: 1) «non-imperative in the function of formal predicate + indirect appeal» (92,37 %), 2) «imperative of the first person in plural or the third person in the role of formal predicate + indirect appeal, functionally correlated with a dependent sentence member» (7.63 %). The amount of such statements is 21.57 % of the total number of all analyzed constructs. Appeals that function to indicate the grammatical meaning of the addressee of the speech – implementer of implicit will, according to the structure are one-component sentences.

The semantic-syntactic functions of appeals correlate with the semantic-syntactic potential of their main morphological representative – the vocative case, in other words, they constitute four semantic varieties: the semantically complex addressee – the potential subject of action, the semantically complex accentative addressee and neutralized subject, vocative equating polysemantic, vocative one-component sentence of subject-predicate structure. In the investigated source database, five varieties of semantic predicates are found that form sentences with confessional appeals.

Emphasis on the directed to the sphere of speech communicative-syntactic organization of expressions made it possible to distinguish the appeals that can function as a theme or rheme (markers of grammemes of the addressee of the speech – the implementer of explicit will, the recipient of the information and the identifier) and appeals that are the means of explication of only rheme, which at the same time denote the grammatical meaning of the addressee – the implementer of implicit will. Sometimes some of these appeals are part of a complex theme or rheme.

The communicative and pragmatic feature of expressions with confessional appeals is greatly brought out when considered in relation to the category of modality. Considering the frequency of use in the Akathists of the Orthodox Church of Ukraine, the analyzed

constructions constitute the following hierarchical structure: the expression of a stimulating, narrative, affirmative / negative and questionable modality. Among them, the stimulating syntactic units are numerically dominant (more than 70 %).

Orientation to set the classification principles of study served as the basis for creating a scientifically substantiated definition of the considered categorical value: appeal is an inter-level category subordinated to the complex semantic-syntactic supercategory of the substance of non-elementary simple sentence, substantive potential of which is associated with pointing to creatures or personified objects, represented on formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative levels, and expressed by a system of specific formal means and structured in four grammemes – the addressee of the speech – the implementer of the explicit will, the recipient of the information, the identifier, the addressee of the speech – the implementer of the implicit will.

Keywords: appeal category, grammeme, confessional appeals, vocative case, formal predicate, semantic predicate, vocative, theme, rheme, modality.

Підписано до друку 16.07.2020 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Обсяг 0,9 ум. друк. арк. 0,9 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 062814 Видавець і виготовлювач – CDprint
(м. Київ, вул. Михайлівська, 17/2, тел. (044) 360 6181, (063) 697 9545.